

**G‘ARBIY YEVROPADA UYG‘ONISH DAVRI INSONNING
DUNYOQARASHI VA TARIXIY-PSIXOLOGIIK PORTRETI**

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Tarix fakulteti “Tarix” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Qo‘yliyeva Dilshoda Zokir qizi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XIV–XVI asrlarda G‘arbiy Yevropada sodir bo‘lgan madaniy va ma‘naviy o‘zgarishlar fonida inson dunyoqarashi hamda psixologiyasida yuz bergan tub burilishlar tahlil etiladi. O‘rta asrlarga xos teotsentrik va tabaqaviy tushunchalardan Uyg‘onish davrining gumanizm, antropotsentrizm hamda individualizm prinsiplariga o‘tishi tarixiy-psixologik rakursdan tahlil qilingan. J. Burkxart, A. F. Losev kabi olimlarning nazariy qarashlariga tayanib, Uyg‘onish davri kishisining ijod erkinligi, shaxsiy shijoatga intilish, vaqt va tabiatga munosabatidagi o‘zgarishlar kabi psixologik aspektlari yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy psixologiya, Uyg‘onish davri, G‘arbiy Yevropa, gumanizm, individualizm, mentalitet, dunyoqarash..*

Аннотация: *В данной статье анализируются коренные изменения в мировоззрении и психологии человека на фоне культурных и духовных преобразований, происходивших в Западной Европе в XIV–XVI веках. Переход от характерных для Средневековья теоцентрических и сословных представлений к принципам гуманизма, антропоцентризма и индивидуализма эпохи Возрождения рассматривается с историко-психологической точки зрения. Опираясь на теоретические взгляды таких учёных, как Я. Буркхардт и А. Ф. Лосев, раскрываются психологические аспекты человека эпохи Возрождения, такие как стремление к свободе творчества, личной инициативе, а также изменения в отношении ко времени и природе.*

Ключевые слова: *историческая психология, эпоха Возрождения, Западная Европа, гуманизм, индивидуализм, менталитет, мировоззрение.*

Abstract: *This article analyzes the fundamental changes in human worldview and psychology against the background of the cultural and spiritual transformations that took place in Western Europe during the 14th–16th centuries. The transition from the theocentric and estate-based concepts characteristic of the Middle Ages to the principles of humanism, anthropocentrism, and individualism of the Renaissance is examined from a historical-psychological perspective. Based on the theoretical views of scholars such as J. Burckhardt and A. F. Losev, the article highlights psychological aspects of the Renaissance individual, including the aspiration for creative freedom, personal initiative, and changes in attitudes toward time and nature.*

Keywords: *historical psychology, Renaissance, Western Europe, humanism, individualism, mentality, worldview.*

Insoniyat tarixi nafaqat siyosiy voqealar, urushlar yoki ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning almashinuvidan, balki inson ruhiyati, uning olamni va o‘zini anglash usullarining o‘zgarishidan ham iboratdir. Shu ma’noda, tarixiy psixologiya va mentalitetlar tarixi o‘tmish jamiyatlarini chuqurroq tushunishda muhim ilmiy amaliyot hisoblanadi. G‘arbiy Yevropa tarixida XIV–XVI asrlarni qamrab olgan Uyg‘onish (Renessans) davri inson psixologiyasi va dunyoqarashining evolyutsiyasida eng keskin va sermahsul burilish nuqtasi bo‘ldi. O‘rta asrlar Yevro markazlashgan dunyoqarashida inson asosan teotsentrik (Xudo markazda turgan) va tabaqaviy tizimning bir qismi sifatida qaralgan. Uning yer yuzidagi hayoti vaqtinchalik sinov, o‘zi esa diniy va ijtimoiy jamoaning anonim a‘zosi edi. Biroq Renessans davri ushbu tasavvurlarni tubdan o‘zgartirdi. Antropotsentrik g‘oyalarning shakllanishi insonni koinotning markaziga ko‘tardi; uning aql-idroki, ijodiy salohiyati va individual qadr-qimmati birinchi o‘ringa chiqdi. O‘rta asrlar Yevropa jamiyatining ma’naviy-ruhiy karkasi to‘liq teotsentrik ya’ni Xudo markazda turgan degan dunyo modeliga tayanar edi. Ushbu tizimda inson mustaqil va erkin shaxs sifatida emas, balki koinotning ilohiy hierarxiyasiga bo‘ysungan, tug‘ilishidanoq gunohkor sanalgan va yerdagi najotni faqat cherkov, ibodat hamda taqdirga tan berish orqali izlaydigan ojiz xilqat sifatida qabul qilingan. O‘rta asr kishisining mentaliteti kollektivlikka, an‘analarga qat’iy rioya qilishga hamda yer yuzidagi barcha hayotiy hodisalarni transcendent narigi dunyo kuchlarning irodasi bilan bog‘lashga yo‘naltirilgan edi. Bu davrda insonning o‘z irodasi, shaxsiy aql-idroki va dunyoviy intilishlari ikkinchi darajali deb qaralar, har qanday mustaqil fikrlash esa diniy aqidalarga qarshi chiquvchi manmanlik sifatida baholanar edi. XIV asrdan e’tiboran Italiyaning boy shahar-davlatlarida shakllana boshlagan Gumanizm harakati ushbu asriy mentalitet poydevoriga darz ketkazdi. Teotsentrizm o‘rnini antropotsentrizm — insonni koinot va jamiyatning markaziga, uning aql-idroki va ruhiy imkoniyatlarini oliy qadriyat darajasiga ko‘taruvchi yangi dunyoqarash egalladi. Bu o‘zgarish shunchaki ritorik yoki falsafiy siljish emas, balki inson psixologiyasining o‘z-o‘zini anglashidagi tub burilish, o‘tmish mentalitetidan tamomila uzilish edi. Gumanistik dunyoqarashning shakllanishida insonning qadr-qimmati va iroda erkinligi haqidagi g‘oyalar markaziy o‘rinni egalladi. Ilk gumanistlar, xususan Franchesko Petrarka va Janotso Manetti kabi mutafakkirlar insonni gunohkor va tuban mavjudot sifatida emas, balki Yaratganning eng mukammal, go‘zal va cheksiz aql-idrok berilgan ijodi deb baholay boshladilar. Piko della Mirandolaning o‘zining mashhur "Inson qadr-qimmati haqida nutq" (Oratio de hominis dignitate) asarida ilgari surgan g‘oyasi Uyg‘onish davri psixologiyasining haqiqiy manifestiga aylandi. Mirandola Xudo nomidan insonga qarata shunday yozadi:

“Men seni na osmoniy, na yerlik, na foniyluk va na boqiylik qilib yaratdim. Toki sen o‘zingning xos ijodkoring hamda me’moring sifatidagina o‘zing uchun maqbul bo‘lgan qiyofani shakllantira olgin”

Ushbu yondashuv inson psixologiyasida inqilobiy burilish yasadi: inson endi taqdirning passiv ob'ekti emas, balki o‘z shaxsiyati va hayotini o‘zi quruvchi faol sub'ektga aylandi. Dunyoviy hayotga va moddiy olamga munosabatning o‘zgarishi Renessans kishisi ruhiyatidagi yana bir muhim siljish bo‘ldi. O‘rta asrlar psixologiyasida yer yuzidagi hayot faqat "o‘limdan keyingi boqiy hayotga tayyorgarlik" va "azobli sinov maydoni" sanalgan

bo‘lsa, Uyg‘onish davri kishisi dunyoviy go‘zalliklar, baxt-saodat, bilim va hayotiy zavqlarga intilishni gunoh emas, balki insoniy tabiatning tabiiy va haqli ehtiyoji deb tushuna boshladi. Tabiat endi qo‘rqinchli yoki shunchaki tasavvufiy ramzlar to‘plami emas, balki tajriba, kuzatish va aql orqali o‘rganilishi, zavqlanilishi va bo‘ysundirilishi kerak bo‘lgan real olam sifatida idrok etila boshlandi. Aynan shu davrda ilm-fan va falsafada ratsionalizm (aqliy bilish) elementlari kuchaydi. O‘rta asrlarning sxolastik va aqidaparast fikrlash tarzidan voz kechilib, amaliy tajriba, kuzatuv va tanqidiy tahlil birinchi o‘ringa chiqdi. Inson o‘z aql-idrokining qudratiga ishona boshladi. Bu holat o‘tmishdagi diniy qo‘rquvlar va xurofotlarning bo‘shashishiga, insonning tevarak-atrofga nisbatan qiquvchan va kashfiyotchi ruhiyati shakllanishiga olib keldi.

Tarixiy psixologiya hamda mentalitetlar tarixi nuqtai nazaridan G‘arbiy Yevropa Uyg‘onish davrining eng muhim ma‘naviy va sotsiokulturniy yutug‘i — bu individualizm (shaxsiyat) tuyg‘usining tug‘ilishi va jamoaviy dunyoqarash poydevorining yemirilishidir. Shveysariyalik taniqli tarixchi Yakob Burkhart o‘zining «Культура Италии в эпоху Возрождения» nomli irfoniy tadqiqotida ta’kidlaganidek, O‘rta asrlarda Yevropa insonining ongi go‘yo bir parda bilan to‘silgan edi. Bu parda e’tiqod, xurofot, tabaqaviy majburiyat va jamoaviy mas’uliyat kabi omillardan to‘qilgan bo‘lib, inson o‘zini mustaqil, betakror hamda o‘z taqdiriga ega shaxs sifatida idrok etishiga yo‘l qo‘ymas edi. O‘rta asr kishisi o‘zini biror tabaqa (ritsar, rohib, dehqon), sex, gildiya yoki diniy birodarlikning ajralmas bo‘lagi sifatida anglagan. Uning hayotiy maqsadi, xulq-atvor mezonlari va fikrlash chegaralari aynan o‘zi mansub bo‘lgan ushbu jamoaviy tuzilma tomonidan belgilab berilar edi. Uyg‘onish davriga kelib, aynan XIV asrdan e’tiboran Italiyaning Florensiya, Venetsiya, Milan va Bolonya kabi iqtisodiy jihatdan gullab-yashnagan shahar-davlatlarida ushbu jamoaviy qobiq yorildi. Jamiyat va madaniyatning barcha jabhalarida har bir insonning o‘ziga xosligi, individual "Men"i hamda shaxsiy ma‘naviy mas’uliyati birinchi o‘ringa ko‘tarildi. Bu jarayon inson psixologiyasining strukturaviy o‘zgarishiga olib keldi. O‘rta asr madaniyatining eng xarakterli belgilaridan biri anonimlik ya’ni ismsizlik edi. Soborlarni qurgan me’morlar, ibodatxona devorlariga tasvirlar chizgan musavvirlar va diniy risolalar yozgan mualliflar o‘z ismlarini tarix sahifalarida qoldirishni manmanlik va og‘ir gunoh deb bilishgan. Ularning maqsadi shaxsiy shuhrat qozonish emas, balki Yaratganga xizmat qilish hamda jamoaviy xokisorlikni saqlash edi. Uyg‘onish davri kishisi psixologiyasida esa tubdan qarama-qarshi ehtiyoj — fama (shaxsiy shuhrat) va avlodlar xotirasida o‘z nomini boqiy saqlab qolish intilishi ustuvor o‘ringa chiqdi. Yozuvchilar, shoirlar va san’atkorlar o‘z asarlariga qat’iy mualliflik belgilarini qo‘ya boshladilar. Shaxsiy shuhratga intilish insonni o‘z sohasida eng zo‘ri bo‘lishga, o‘zining individual uslubini yaratishga undovchi asosiy psixologik drayverga ya’ni harakatlantiruvchi kuchga aylandi. Inson o‘z ichki dunyosiga, tashqi qiyofasiga va shaxsiy kechinmalariga birinchi marta teran e’tibor qaratdi. Tasviriy san’atda avtoportret janrining (rassomning o‘zini-o‘zi tasvirlashi) vujudga kelishi va tez fursatda mashhurlikka erishuvi insonning o‘z shaxsiyatiga bo‘lgan qiziqishining namoyon bo‘lishidir. Albrecht Dürer, Rembrandt, Leonardo da Vinchi va Rafael kabi ustozlarning avtoportretlarida rassom o‘zini oddiy hunarmand emas, balki intellektual va ruhiy jihatdan erkin shaxs sifatida namoyon etadi. Insonlar o‘zlarining kundalik hayoti, ruhiy iztiroblari, muvaffaqiyat va

mag‘lubiyatlarini yozib boradigan shaxsiy kundaliklar va avtobiografiyalar ommalashdi. Masalan, Benvenuto Chellining "Hayotim" nomli avtobiografik asari. Uyg‘onish davri jamiyatida inson shaxsiyatini baholashning yangi mezoni — "Homo Universalis" ko‘p qirralik inson ideali shakllandi. O‘rta asrlar jamiyati bir tor sohada xizmat qiladigan hunarmandni yoki faqat hobiylilik va ibodat bilan mashg‘ul bo‘lgan rohibni qadrlagan bo‘lsa, Renessans madaniyati insonning intellektual, jismoniy va badiiy imkoniyatlari cheksiz ekanligiga ishondi.

Universal inson bir vaqtning o‘zida chuqur olim, iqtidorli san’atkor, mohir me’mor, falsafiy mushohada yurituvchi mutafakkir, jasur harbiy va yetuk siyosatchi bo‘lishi lozim edi. Ushbu ideal insonni o‘z ustida tinimsiz ishlashga, dunyo bilimlari va san’at turlarini birdek egallashga undadi. Alberti o‘zining mashhur iborasida shunday degan edi: "Agar inson xohlasa, u har qanday narsaga erisha oladi". Bu jumla Renessans individualizmining oliy nuqtai nazaridir. Leonardo da Vinchining ijodi va faoliyati esa ushbu idealning amaldagi eng yorqin timsoli bo‘ldi. U nafaqat tasviriy san’at, balki anatomiya, muhandislik, gidravlika, botanika va harbiy texnika sohalarida ham inqilobiy kashfiyotlar qildi. Universal insonni tarbiyalash uchun yangicha gumanistik ta’lim tizimi yaratildi. Bu tizimda ritorika, poeziya, tarix, axloq falsafasi, matematika hamda jismoniy mashqlar birdek o‘qitilishi yo‘lga qo‘yildi. Shaxsiyatning o‘sishi va individual "Men"ning shakllanishi insonning tevarakatrofga hamda moddiy dunyoga bo‘lgan munosabatini ham tubdan o‘zgartirdi. O‘rta asrlarda tabiat qo‘rqinchli, iblisiy kuchlar makoni yoki shunchaki ramziy diniy ma’nolarni anglatuvchi passiv muhit hisoblangan. Renessans kishisi tabiatni tajriba, kuzatish, ilmiy tahlil va aql orqali o‘rganilishi, zavqlanilishi va bo‘ysundirilishi kerak bo‘lgan real olam sifatida idrok eta boshladi. Fransisko Petrarkaning Mon-Vantu tog‘iga ko‘tarilishi (shunchaki tabiat manzarasidan zavqlanish uchun) insoniyat tarixida yangi psixologik holatning — tabiatning estetik va ruhiy idrok etilishining boshlanishi deb baholanadi. Insonlar endi qadimiy va diniy kitoblardagi ma’lumotlarni ko‘r-ko‘rona qabul qilmay, o‘z ko‘zlari bilan ko‘rishni, tajriba o‘tkazishni hamda faktlarni tanqidiy tahlil qilishni afzal ko‘rdilar. Bu holat inson psixologiyasida qiziquvchanlik, kashfiyotga intilish va amaliy tajribaga tayanish sifatlarini shakllantirdi. Mentalitetlar tarixi va tarixiy psixologiya sohasidagi eng teran tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamiyat va inson ruhiyatidagi tub burilishlar, eng avvalo, uning vaqt va makon kabi fundamental kategoriyalarni idrok etish tarzining almashinuvida namoyon bo‘ladi. G‘arbiy Yevropa Uyg‘onish davri kishisining dunyoqarashida yuz bergan eng inqilobiy siljishlardan biri — bu O‘rta asrlarga xos bo‘lgan g‘ayritabiiy va passiv vaqt makon idrokidan real, dunyoviy va amaliy-o‘lchanadigan fazo-vaqt tizimiga o‘tilganligidir. O‘rta asrlar Yevropa jamiyatida vaqt insoniy faoliyat manbayi emas, balki to‘liqligicha Xudoniki deb hisoblangan. Vaqt ibodatxona qo‘ng‘iroqlari, diniy bayramlar hamda tabiatning mavsumiy sikllari orqali o‘lchanar edi. U inson tomonidan o‘zgartirilmaydigan, sotilmaydigan va faqat boqiy hayotga tayyorgarlik vositasi bo‘lgan ilohiy davriylik edi. Shu sababli ham, O‘rta asrlar diniy doktrinasida vaqtni "sotib pulga aylantirish" masalan, sudxurlik yoki foizga pul berish og‘ir ma’naviy gunoh sanalgan, chunki sudxur o‘ziga tegishli bo‘lmagan ilohiy vaqtni sotayotgan hisoblangan. Uyg‘onish davrida, ayniqsa XIV–XV asrlarda Italiya shahar-davlatlarida (Florensiya, Venetsiya, Genuya, Milan) xalqaro savdo, banking hamda

hunarmandchilik manufakturalarining mislsiz rivojlanishi vaqtga bo‘lgan munosabatni tubdan o‘zgartirdi:

-XIV asrdan e’tiboran Yevropaning yirik shaharlaridagi minoralarga mexanik soatlarning o‘rnatilishi inson ruhiyatiga favqulodda kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Vaqt endi tabiat yoki cherkov qo‘ng‘iroqlariga bog‘liq bo‘lmagan, har bir daqiqasi va soati teng taqsimlanadigan obyektiv matematika birligiga aylandi. Inson vaqtning o‘tayotganini amalda ko‘rib, uni daqiqasigacha hisoblashni va rejalashtirishni o‘rgandi.

-Uyg‘onish davri savdogarlari, bankirlari va hunarmandlari uchun vaqt unumdorlik hamda foyda resursiga aylandi. Leon Battista Alberti o‘zining "Oila haqida" nomli mashhur risolasida insonning eng qimmatli uchta boyligi borligini ta’kidlaydi: ruhiyat, tana va VAQT. Alberti vaqtning behuda sarflashni shaxsiy takomillashuvga va muvaffaqiyatga qilingan eng katta tajovuz deb baholaydi.

-Vaqtning tejash va undan maksimal foydalanish ehtiyoji intellektual mehnat bilan shug‘ullanuvchi gumanistlar va san’atkorlar ruhiyatida ham shakllandi. Ish tartibi, kunlik jadval va ijodiy rejalashtirish Renessans shaxsiyatining ajralmas qismiga aylandi. Vaqt tuyg‘usining o‘zgarishi bilan bir qatorda, Renessans kishisining makon (fazo) haqidagi tasavvurlari ham chuqur transformatsiyaga uchradi. O‘rta asrlarda makon diniy va ramziy xarakterga ega edi: dunyoning markazi deb Quddus hisoblangan, Yevropa xaritalari esa ilohiy-mifologik geografiyaga tayangan. Tasviriy san’atda chiziqli perspektivaning (Filippo Brunelleski va Leon Battista Alberti kabi me’morlar va musavvirlar kashf etgan) paydo bo‘lishi insonning ko‘rish va dunyoni idrok etish psixologiyasida inqilob qildi. O‘rta asrlarning yassi, ramziy va ikki o‘lchamli suratlaridan uch o‘lchamli, geometrik va ratsional fazoviy tasvirga o‘tildi. Inson san’at asari orqali dunyoni aniq o‘lchamli, tartibli va ko‘z o‘ngida real mavjud bo‘lgan fazo sifatida qabul qila boshladi.

XV asr oxiri va XVI asr boshlaridagi dengiz sayohatlari (Kolumb, Da Gama, Magellan) insoniyatning jug‘rofiy dunyoqarashini portlatib yubordi. Okeanlar va yangi qit’alarning kashf etilishi Yevropa kishisining "dunyo chegaralangan va barcha narsa allaqachon ma’lum" degan xurofiy ishonchini yo‘qqa chiqardi. Bu holat ruhiyatda geografik va fikriy erkinlikni, noma’lum olamni zabt etish hamda bilimlarni amalda tekshirish intilishini uyg‘otdi. Vaqt va makon idrokining o‘zgarishi ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy muomala psixologiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. O‘rta asrlardagi feodal-tabaqaviy chegaralar bo’shashib, shahar madaniyati sharoitida yangi turdagi ijtimoiy harakatchanlik yuzaga keldi. Renessans jamiyatida insonning qadri uning oqsuyak oiladan kelib chiqqanligi bilan emas, balki shaxsiy aql-idroki, iqtidori, tadbirkorligi hamda madaniyati bilan belgilana boshladi. Oddiy hunarmand yoki savdogar oilasidan chiqqan shaxslar o‘z aqli va boyligi evaziga davlat boshqaruvining yuqori cho‘qqilariga ko‘tarila oldilar. Bu holat jamiyatda shaxsiy mas’uliyat, raqobat va ijtimoiy ambitsiyalar psixologiyasini shakllantirdi. Baldassare Kastilyonening "Sardor" asarida Uyg‘onish davri oliy jamiyatining mukammal dunyoviy xulq-atvor modeli ilgari surildi. Unda insonning jamiyatda o‘zini tutishi, nutq madaniyati, kiyinishi, san’at va musiqani tushinishi hamda "sprezzatura" ya’ni erkin, zo‘riqishsiz va tabiiy muomala qilishi alohida ruhiy-ijtimoiy fazilat sifatida baholandi. G‘arbiy Yevropa Uyg‘onish davri insonining dunyoqarashi va tarixiy-psixologik portreti faqat nekbin tuyg‘ular, gumanistik ko‘tarinkilik

va ijodiy parvozlar bilan cheklanib qolmaydi. Falsafa hamda tarixiy antropologiya sohasidagi chuqur tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, XIV–XVI asrlarda ro‘y bergan fikriy inqilob inson ruhiyatida ilgari kuzatilmagan murakkab ichki ziddiyatlar, ma‘naviy inqirozlar hamda fojiaiy ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Taniqli faylasuf va kulturolog Aleksey Losev o‘zining "Renessans estetikasi" nomli klassik asarida ushbu jarayonni "Renessans tragediyasi" deb atagan hamda Renessans individualizmining teskari, qorong‘i va fojiaiy tomoni borligini ko‘rsatib o‘tgan. Uyg‘onish davri kishisi bir vaqtning o‘zida ikkita har xil va o‘zaro mantiqan zid bo‘lgan madaniyat hamda dunyoqarash doirasida yashashga majbur edi. Bir tomondan, gumanizm, dunyoviy go‘zallikka intilish, hayotiy zavq-shavqlar va aql-idrok erkinligi insonni o‘ziga jalb etgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, uning ruhiyatida O‘rta asrlardan meros bo‘lib qolgan chuqur diniy qo‘rquvlar, o‘lim dahshati va cherkovning doimiy ma‘naviy taqsi saqlanib qolgan edi. Renessans kishisi har qancha dunyoviy ne‘matlardan bahramand bo‘lishga urinmasin, u o‘zini baribir Yaratgan oldida gunohkor his qilish tuyg‘usidan to‘liq xalos bo‘la olmadi. Dunyoviy boylik orttirish, shaxsiy shuhratga intilish hamda tanaviy zavqlar tez-tez og‘ir ma‘naviy afsuslanish va ruhiy inqirozlar bilan almashib turgan. Florensiyaning buyuk rassomi Sandro Botticellining ruhiy dramasi ushbu ziddiyatning yorqin timsolidir. O‘zining darmonli ilk ijodida dunyoviy go‘zallik, bahor hamda Venera ma‘budasini kuylagan rassom, domenikan rohibi Jirolamo Savonarolaning Florensiyadagi olovli va diniy-taqvodorona targ‘ibotlari ta‘sirida og‘ir ruhiy inqirozga tushgan. U o‘zining ko‘plab dunyoviy mavzudagi asarlarini va gumanistik qadriyatlarni "gunohiy manmanlik" deb bilib, olovda yoqib yuborgan hamda ijodining so‘nggi davrida faqat qayg‘uli va diniy-iztirobli suratlarni chizgan. A.F. Losev ta‘riflagan "titanizm" — bu insonning o‘zini cheksiz qudratli, Yaratgan bilan teng keladigan titan sifatida his etishidir. Biroq, O‘rta asrlarga xos bo‘lgan jamoaviy va diniy nazoratning bo‘shashishi, shuningdek, shaxsiy iroda va "Men"ning cheksiz erkinligi ba‘zan giper-individualizm hamda axloqiy mezonlarning yo‘qolishiga olib keldi. Shaxsiyatning qonun-qoidalaridan to‘liq uzilishi natijasida inson o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida har qanday vositadan foydalanishni oqlovchi xatti-harakatlarga qo‘l urdi. Nikkolo Makiavellining o‘zining "Hukmdor" asarida ilgari surgan siyosiy-psixologik prinsiplari ushbu titanik individualizmning nazariy ifodasi edi. Makiavelli siyosatni an‘anaviy diniy axloqdan ajratdi va hokimiyatni saqlab qolish yo‘lida ayyorlik, aldov, kuch va shafqatsizlikni psixologik jihatdan oqladi. "Maqsad vositalarni oqlaydi" degan g‘oya insoniy axloq o‘rniga amaliy foydani birinchi o‘ringa olib chiqdi. Uyg‘onish davri Italiyasi bir vaqtning o‘zida yuksak gumanizm hamda favqulodda shafqatsiz va shaxsiy manfaat yo‘lida zaharlash, xiyonat va qatlardan taymaydigan tiraniyalarning makoniga aylandi. Inson o‘zini koinotning markazi deb hisoblashi bilan birga, amalda axloqsizlik va zo‘ravonlik botqog‘iga botishi ham mumkin edi. Uyg‘onish davrida inson o‘zini o‘tmishdagi barcha diniy va tabaqaviy zanjirlardan ozod qildi, lekin ushbu erkinlik bilan birga u ezgu va dahshatli bir yolg‘izlikka ham duch keldi. O‘rta asrlarda jamiyat va cherkov insonning har bir qadamini nazorat qilib, unga ma‘naviy va ijtimoiy xavfsizlik bergan bo‘lsa, Renessansda inson o‘z taqdiri, o‘z tanlovi hamda o‘z xatolari oldida tamomila yolg‘iz qoldi. Fransuz mutafakkiri Mishel de Monten o‘zining "Tadbirlar" asarida inson tabiatining o‘zgaruvchanligi, aql-idrokning chegaralanganligi hamda mutloq haqiqatning yo‘qligini ta‘kidladi. Uning "Men

nima bilaman?" degan savoli gumanistik optimizmning inqirozga uchraganini va o‘rni chuqur ilmiy hamda ruhiy skeptitsizmga bo‘shatganini ko‘rsatdi. Uyg‘onish davri so‘ngida (So‘nggi Renessans) insonning o‘z qudrati va erkinligiga bo‘lgan ishonchi o‘z o‘rni chuqur umidsizlik va ma‘naviy iztiroblarga bo‘shatib berdi. Uilyam Shekspirning "Hamlet", "Qiroli Lir", "Makbet" va "Otello" kabi fojialarida Uyg‘onish davri insonning ruhiy inqirozi yuksak darajada aks etgan. Hamletning mashhur "Yashamoqmi yoki o‘lmoq?" degan savoli — bu erkinlik va dunyodagi yovuzlik oldida esankirab qolgan, o‘z ichki dunyosida mantiq va adolat izlayotgan Renessans kishisining ruhiy faryodidir.

Xulosa qilib aytganda, Uyg‘onish davrida yuz bergan ma‘naviy va psixologik inqilob zamonaviy Yevropa sivilizatsiyasining poydevorini qo‘ydi. Insonning teotsentrik dunyodan antropotsentrik va ratsional dunyoga o‘tishi bugungi jamiyatning shaxsiyat erkinligi, inson huquqlari, ilmiy-texnik taraqqiyot hamda dunyoviy davlat haqidagi tasavvurlarini shakllantirdi. Renessans kishisining ichki zidiyatlari, titanik izlanishlari va fojiaiy takomillashuvi esa hozirgi kunda ham insoniyat uchun o‘z shaxsiyatini va ma‘naviy chegaralarini anglashda bebaho tarixiy-psixologik saboq bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanov, H. Geografik kashfiyotlar tarixi. O‘qituvchi, 1981.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Qarori. 2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida gi SQ-297-IV-sonli Qarori. 28.05.2021 y.
3. Egamberdiyev, R. Tarixiy xaritasozlik va manbashunoslik asoslari. Toshkent, 2018.